

Dostępność przetworów konopi a ich używanie

Janusz Sierosławski

Zakład Badań nad Alkoholizmem i Toksykomaniami
Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa

Streszczenie – Wstęp. Przedmiotem artykułu jest analiza związków między dostępnością przetworów konopi a rozpowszechnieniem ich używania przez młodzież szkolną.

Metoda. Danych do analiz dostarczają badania szkolne ESPAD (European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs) zrealizowane w 2003 r. w Polsce. Celem badania ESPAD był pomiar rozpowszechnienia zjawiska używania przez młodzież substancji psychoaktywnych oraz identyfikacja czynników ryzyka.

Wyniki. Analizy polskich danych pozwoliły na określenie silnych związków między dwoma wskaźnikami dostępności – subiektywnej oceny łatwości zdobycia konopi oraz ekspozycji na propozycje ich użycia – a używaniem przetworów konopi w czasie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem. Uzyskany model regresji logistycznej pozwala prognozować prawdopodobieństwo używania marihuany lub haszyszu. Jest ono najwyższe (73%) w przypadku ucznia trzeciej klasy gimnazjum, który uważa, że konopie są bardzo łatwo dostępne i który otrzymywał już propozycje ich użycia, a najniższe (1%) w przypadku uczennicy, która uważa zdobycie konopi za niemożliwe i której nigdy nie proponowano ich użycia.

Słowa kluczowe: młodzież szkolna, dostępność konopi, używanie konopi

Cannabis availability and use

Abstract – Introduction. The paper focuses on relationship between subjective cannabis availability and prevalence of cannabis use among school youth. Method. Relevant data was provided by The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD) carried out in 2003 in Poland. The goal of ESPAD was to measure the extend of substance use among youth and to identify risk factors.

Badanie ESPAD w Polsce w 2003 r. zostało sfinansowane przez Krajowe Biuro ds Przeciwdziałania Narkomanii i Państwową Agencję Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.

Results. The strong relationship was identified between two indicators of cannabis availability: perceived availability and exposure to cannabis offers on the one hand and cannabis use during last 12 months before survey on the other. The relationship was modified by gender. The logistic regression model allows to predict probability of cannabis use. The risk is the highest (73%) for a boy of third grade gymnasium who declares very easy access to cannabis and has been exposed to cannabis offers, while the lowest (1%) for a girl, who considers access to cannabis impossible and has never been exposed to cannabis offer.

Key words: school youth, cannabis availability, cannabis use

WPROWADZENIE

Badania ESPAD (European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs) są efektem współpracy europejskich badaczy tej problematyki skupionych wokół Grupy Pompidou (Rada Europy). Badania realizowane są co cztery lata (począwszy od 1995 r.) wedle uzgodnionej i wystandaryzowanej metodologii. Badania w poszczególnych krajach są w taki sposób prowadzone, aby ich wyniki uczynić maksymalnie porównywalnymi, zarówno w przestrzeni, jak i w czasie. Polska, włączając się do tego projektu już w 1995 r., uzyskała możliwość śledzenia trendów rozwojowych zjawiska na szerokim tle sytuacji w Europie i w poszczególnych jej krajach.

Badanie zrealizowane w 2003 r., podobnie jak wcześniejsze, miało na celu przede wszystkim pomiar natężenia zjawiska używania przez młodzież substancji psychoaktywnych. Podstawowymi pytaniami badawczymi były zatem pytania o liczbę młodych ludzi, którzy mieli doświadczenia z tego typu substancjami oraz o stopień nasilenia tych doświadczeń. Celem badania była także próba identyfikacji i pomiaru czynników wpływających na rozmiary zjawiska, zarówno po stronie popytu, jak i podaży. Poruszono tu zatem takie kwestie, jak dostępność substancji psychoaktywnych, gotowość do podjęcia prób z tymi środkami, przekonania na temat ich szkodliwości, doświadczenia w zakresie problemów związanych z ich używaniem.

W tym artykule zaprezentowane zostaną wyniki analiz związku między dostępnością przetworów konopi a rozpowszechnieniem ich używania na podstawie danych z badań ESPAD z 2003 roku.

METODA

Badanie objęło dwie kohorty młodzieży – młodzież urodzoną w 1987 i 1985 roku. Założono, że 95% tej młodzieży uczęszcza do szkół, w zdecydowanej większości do trzecich klas gimnazjów i drugich klas szkół ponadgimnazjalnych (licea ogólnokształcące, technika, zasadnicze szkoły zawodowe) pracujących wg systemu sprzed reformy. W związku z tym próba badawcza została pobrana spośród młodzieży szkolnej z tych typów szkół i poziomów klas. Jednostką losowania była klasa szkolna, próba miała zatem charakter klastrowo-warstwowy. Schemat doboru zakładał losowy

dobór dwustopniowy. Najpierw losowano szkoły, a następnie klasy. W klasach badaniu poddawano wszystkich obecnych w tym czasie uczniów. Schemat losowania zakładał równomierny rozkład próby w mieście przy maksymalnym jej rozproszeniu. Operatem losowania była lista szkół MEN.

Założono objęcie badaniem dwóch prób: pierwszej, obejmującej uczniów trzecich klas gimnazjów, o wielkości ok. 2.800 uczniów (112 klas) oraz drugiej obejmującej ok. 1700 uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych (68 klas).

Do pomiaru używania substancji nielegalnych zastosowano pytania zamknięte. Respondentom przedstawiono w ankiecie listę środków z prośbą o zaznaczenie tych, które kiedykolwiek używali. Ponadto proszono ich o zaznaczenie środków, które przyjmowali w czasie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem oraz ostatnich 30 dni przed badaniem. Potwierdzenie używania danego środka „kiedykolwiek w życiu” oznacza, że badany ma już za sobą pierwsze doświadczenia, nie przesądza natomiast kwestii aktualnego używania narkotyków. Za wskaźnik aktualnego używania przyjmuje się zwykle używanie w czasie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem. Okres ostatnich 30 dni przed badaniem można przyjąć za wskaźnikowy dla względnie częstego, okazjonalnego używania. W analizach prezentowanych w tym artykule ograniczono się do wskaźnika używania przetworów konopi w czasie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem, używanie bowiem tej substancji jest najbardziej rozpowszechnione.

W badaniu zastosowano dwa wskaźniki dostępności. Pierwszego dostarczyły odpowiedzi na pytanie, czy dla respondentów trudne byłoby zdobycie każdej z nich, gdyby tego chcieli. Pięciostopniowa skala odpowiedzi wyznaczona była przez dwie skrajne możliwości: „niemożliwe” oraz „bardzo łatwe”. Pozostawiono też możliwość odpowiedzi „nie wiem”. Ocenie badanych poddano dostępność napojów alkoholowych, leków uspokajających i nasennych, substancji wziewnych oraz poszczególnych środków nielegalnych. Odpowiedzi na pytanie o to, czy badanemu proponowano jakieś substancje psychoaktywne, dostarczyły drugiego wskaźnika dostępności. Badanym przedstawiono listę środków legalnych i nielegalnych i proszono o zaznaczenie tych, które w czasie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem ktokolwiek im proponował. Propozycja mogła dotyczyć użycia danego środka, zakupu lub innej formy wejścia w posiadania.

Związek między wskaźnikami dostępności a wskaźnikiem używania badano w drodze analiz dwuzmiennowych (tablice korelacyjne, test χ^2) oraz wielozmiennowych (regresja logistyczna). Do analiz wielozmiennowych jako zmienną niezależną włączono także płeć respondentów. Analizy prowadzono osobno dla uczniów trzecich klas gimnazjów i drugich klas szkół ponadgimnazjalnych.

WYNIKI

W czasie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem, przetworów konopi używało 14,3% gimnazjalistów oraz 25,8% uczniów szkół ponadgimnazjalnych. W obu grupach uczniów do używania marihuany lub haszyszu częściej przyznawali się chłopcy niż dziewczęta (tab. 1 i 2). W młodszej grupie udział użytkowników konopi wśród

TABELA 1

Używanie marihuany lub haszyszu w czasie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem a ocena dostępności i ekspozycja na propozycje przetworów konopi wśród chłopców i dziewcząt z trzecich klas gimnazjów (%).

Last year prevalence of cannabis use and subjective availability as well as exposure to cannabis offer among 15–16 years old, in %.

	Chłopcy (Boys) 19,3	Dziewczęta (Girls) 9,6	Ogółem (Total) 14,3
Ocena dostępności (Availability)			
niemożliwe	4,0	1,7	2,8
bardzo trudne	7,0	0,7	3,4
dosyć trudne	12,1	3,0	7,4
dosyć łatwe	30,1	17,3	23,4
bardzo łatwe	48,0	36,4	43,1
trudno powiedzieć	2,6	2,0	2,3
Propozycje (Exposure)			
tak	59,8	47,7	54,8
nie	5,5	1,7	3,4

TABELA 2

Używanie marihuany lub haszyszu w czasie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem a ocena dostępności i ekspozycja na propozycje przetworów konopi wśród chłopców i dziewcząt z drugich klas szkół ponadgimnazjalnych (%).

Last year prevalence of cannabis use and subjective availability as well as exposure to cannabis offer among 17–18 years old, in %.

	Chłopcy (Boys) 34,9	Dziewczęta (Girls) 16,7	Ogółem (Total) 25,8
Ocena dostępności (Availability)			
niemożliwe	12,7	1,3	5,2
bardzo trudne	9,4	0,6	3,8
dosyć trudne	18,1	8,2	12,6
dosyć łatwe	41,0	24,8	33,8
bardzo łatwe	58,9	43,5	52,9
trudno powiedzieć	6,5	2,6	4,2
Propozycje (Exposure)			
tak	68,0	56,6	63,8
nie	8,0	3,3	5,3

chłopców stanowił 19,3%, zaś wśród dziewcząt – 9,6%. Analogiczne odsetki w starszej grupie wynosiły 34,9% oraz 16,7%.

Zarówno w przypadku gimnazjalistów, jak i uczniów szkół ponadgimnazjalnych ocena dostępności przetworów konopi silnie różnicowała ich używanie. W miarę wzrostu łatwości deklarowanego dostępu do konopi, rosły odsetki użytkowników. W grupie uczniów trzecich klas gimnazjów wzrost ten następował począwszy od

2,8% wśród tych, dla których zdobycie konopi było niemożliwe, do 43,1% w grupie badanych, którzy ocenili zdobycie konopi jako bardzo łatwe. Zależność ta nie ma jednak charakteru prostoliniowego – ponad dwukrotny wzrost odsetka użytkowników pojawia się przy przejściu z kategorii „bardzo trudne” (3,4%) do kategorii „dosyć trudne” (7,4%), a następnie mamy do czynienia z ponad trzykrotnym wzrostem przy przejściu do następnej kategorii, czyli „dosyć łatwe” (23,4%). W starszej grupie obserwujemy podobny charakter zależności, przy generalnie wyższych odsetkach użytkowników. Warto też zauważyć, że ponad trzykrotny wzrost odsetka użytkowników pojawia się już przy przejściu z kategorii „bardzo trudne” (3,8%) do kategorii „dosyć trudne” (12,6%).

W grupie uczniów trzecich klas gimnazjów pewne modyfikacje kształtu zależności między oceną dostępności a używaniem wprowadza płeć respondentów. U chłopców odsetek użytkowników rośnie bardziej równomiernie niż u dziewcząt. W przypadku dziewcząt obserwuje się podobne odsetki sięgających po konopie w pierwszych trzech kategoriach ocen dostępu i silny, bo blisko sześciokrotny, skok odsetka przy przejściu do następnej kategorii, czyli ocen na poziomie dosyć łatwego dostępu. Podobne, co do kierunku, zróżnicowania obserwujemy także w grupie starszych uczniów, chociaż o mniejszym nasileniu.

Drugi wskaźnik dostępności, czyli narażenie na propozycje dostarczenia konopi, jeszcze silniej różnicuje używanie marihuany lub haszyszu. W przypadku uczniów z młodszej grupy odsetek użytkowników wśród tych, którzy otrzymywali propozycje (54,8%) był 16 razy wyższy, niż wśród tych, którzy nie byli na nie narażeni (3,4%). W grupie starszych uczniów, którzy spotkali się z ofertami dostarczenia konopi, odsetek użytkowników wynosili 63,8%, zaś wśród pozostałych był 12 razy niższy (5,3%).

TABELA 3

Model regresji logistycznej: używanie marihuany lub haszyszu w ostatnim roku przed badaniem a wskaźniki dostępności i płeć – uczniowie trzecich klas gimnazjów (%).

Logistic regression model: last year cannabis use and availability as well as exposure to cannabis offer among 15–16 years old, in %.

	Iloraz ryzyka (Risk ratio)	Poziom istotności (Significance)
Ocena dostępności (Availability)		
niemożliwe (kategoria referencyjna)		0,000
bardzo trudne	1,0	0,997
dosyć trudne	1,8	0,065
dosyć łatwe	3,5	0,000
bardzo łatwe	5,6	0,000
trudno powiedzieć	0,6	0,204
Propozycje (Exposure)		
nie (kategoria referencyjna)		
tak	18,0	0,000
Płeć (Gender)		
dziewczeta (kategoria referencyjna)		
chłopcy	2,1	0,000

Zarówno w grupie młodszych uczniów, jak i starszych otrzymanie takiej oferty silniej wiązało się z używaniem przetworów konopi przez dziewczęta, niż przez chłopców.

Model regresji logistycznej, badający zależność między używaniem narkotyków wśród uczniów trzecich klas gimnazjów a dostępnością, zaprezentowany jest w tabeli 3. Jak widać z podanych ilorazów ryzyka chłopcy z 2,1 razy wyższym prawdopodobieństwem, niż dziewczęta zaliczają się do używających przetworów konopi. Prawdopodobieństwo sięgania po marihuanę lub haszysz zwiększa się wraz ze wzrostem ich dostępności, mierzonej stopniem łatwości jej zdobycia. Jeśli za punkt odniesienia przyjąć grupę badanych, dla których zdobycie przetworów konopi byłoby niemożliwe to osoby, dla których byłoby to dosyć łatwe mają przeszło trzykrotnie wyższe prawdopodobieństwo znalezienia się w grupie użytkowników konopi, a ci dla których byłoby to bardzo łatwe – prawie pięciokrotnie wyższe. Warto zauważyć, że badani, którzy nie potrafili dokonać oceny swojego dostępu do marihuany lub haszyszu nie różnią się pod względem używania od uczniów, dla których zdobycie konopi jest niemożliwe.

W modelu znalazła się też kwestia narażenia na propozycje nabycia lub spróbowania konopi. Przyjmując za kategorię referencyjną badanych, którzy nie otrzymywali takich ofert, stwierdzamy, że uczniowie, którzy już je otrzymali mają osiemnastokrotnie większe prawdopodobieństwo używania marihuany lub haszyszu.

Analogiczny model dla uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych zawiera tabela 4. Parametry tego modelu są niemal identyczne jak modelu dla gimnazjalistów.

Model ten może również służyć do szacowania prawdopodobieństwa, z którym uczeń o charakterystyce określonej zmiennymi obecnymi w modelu, może zaliczać się do grupy osób używających konopi w ciągu ostatnich 12 miesięcy. Na przykład, w przypadku ucznia trzeciej klasy gimnazjum, który uważa, że konopie są bardzo

TABELA 4

Model regresji logistycznej: używanie marihuany lub haszyszu w ostatnim roku przed badaniem a wskaźniki dostępności i płęć – uczniowie drugich klas szkół ponadgimnazjalnych (%).

Logistic regression model: last year cannabis use and availability as well as exposure to cannabis offer among 17–18 years old, in %.

	Iloraz ryzyka (Risk ratio)	Poziom istotności (Significance)
Ocena dostępności (Availability)		0,000
niemożliwe (kategoria referencyjna)		
bardzo trudne	1,0	0,970
dosyć trudne	1,9	0,068
dosyć łatwe	3,3	0,000
bardzo łatwe	4,9	0,000
trudno powiedzieć	0,8	0,539
Propozycje (Exposure)		
nie (kategoria referencyjna)		
tak	19,0	0,000
Płęć (Gender)		
dziewczęta (kategoria referencyjna)		
chłopcy	1,8	0,000

łatwo dostępne i który otrzymywał już propozycje ich użycia, prawdopodobieństwo używania marihuany i haszyszu w ciągu 12 miesięcy wynosi 73%.

Dla kontrastu – w przypadku uczennicy, która uważa zdobycie konopi za niemożliwe i nie zaproponowano jej ich nigdy, prawdopodobieństwo używania przez nią marihuany lub haszyszu będzie zaledwie 1%. Dla chłopców deklarujących tak niską dostępność konopi ryzyko znalezienia się wśród ich użytkowników jest także niewielkie i wynosi 3%.

DYSKUSJA

Analiza relacji między dwoma wskaźnikami dostępności przetworów konopi a wskaźnikiem ich używania przynajmniej raz w roku wykazała silne, istotne statystycznie związki. Siła i kierunek zależności jest podobny w grupie gimnazjalistów i uczniów szkół ponadgimnazjalnych, chociaż w tej drugiej grupie rozpowszechnienie okazjonalnego używania przetworów konopi jest znacznie wyższe. Może to oznaczać, że przynajmniej wśród młodzieży szkolnej dostępność wiąże się z używaniem, niezależnie od wieku. Można oczekiwać, że wśród dorosłych będzie podobnie.

Interesującą grupą są badani, którzy nie potrafili ocenić poziomu łatwości zdobycia przetworów konopi. Uczniowie z tej grupy charakteryzują się rozpowszechnieniem używania podobnym do uczniów, dla których zdobycie marihuany lub haszyszu byłoby co najmniej bardzo trudne. Wynik ten sugeruje, że do tej grupy należą uczniowie, do tego stopnia nie zainteresowani przetworami konopi, że nawet nie potrafią sobie wyobrazić, jak trudno byłoby je zdobyć.

Płeć uczniów w pewnym stopniu modyfikuje zależność między ekspozycją na oferty konopi a ich używaniem. U dziewcząt otrzymywanie propozycji zakupu czy użycia marihuany odgrywa większą rolę, niż u chłopców. Także subiektywne poczucie dostępności przetworów konopi w nieco inny sposób, niż w przypadku chłopców, wiąże się z używaniem. U dziewcząt trzeba większego poziomu subiektywnej dostępności niż u chłopców, aby zwiększyć prawdopodobieństwo używania. Jeśli przyjąć, że ocena własnego dostępu do przetworów konopi odzwierciedla bardziej ten komponent dostępności, który zakłada aktywny stosunek do pozyskiwania substancji, a ekspozycja na propozycje – stronę pasywną pozyskania substancji, to w przypadku dziewcząt ten drugi model wydaje się grać większą rolę. Dopatrzeć się w tym można refleksu tradycyjnego podziału ról między kobietami a mężczyznami. Wyraźnie większe rozpowszechnienie używania przetworów konopi wśród chłopców, niż wśród dziewcząt (nawet gdy kontroluje się wpływ poziomu dostępności), zdaje się potwierdzać tezę o utrzymujących się u polskich nastolatków odmiennościach w stylu życia, związanych z płcią. Warto dodać, że w wielu krajach europejskich proporcje użytkowników marihuany lub haszyszu wśród chłopców i dziewcząt są wyrównane. Przykładami takich krajów może być Irlandia, Słowenia czy Hiszpania¹.

¹ Hibell B, Andersson B, Bjarnasson T i wsp. (2004) The ESPAD Report 2003. Alcohol and Other Drug Use Among Students in 35 European Countries. The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. Stockholm: CAN. The Pompidou Group at the Council of Europe.

Stwierdzenie zależności statystycznej między dostępnością przetworów konopi a ryzykiem ich używania nie przesądza o istnieniu zależności przyczynowej, ani tym bardziej o jej kierunku. Nie możemy zatem, na mocy wyników zaprezentowanych tu analiz, zasadnie oczekiwać, że zmniejszenie poziomu dostępności – czy to rozumianej jako subiektywna ocena łatwości zdobycia marihuany czy to jako ekspozycja na oferty – automatycznie spowoduje spadek rozpowszechnienia używania. Możemy jednak założyć, że poziom dostępności zapewne nie jest bez znaczenia w złożonych mechanizmach rozprzestrzeniania się zjawiska używania przetworów konopi.

Adres do korespondencji
Janusz Sierosławski
Instytut Psychiatrii i Neurologii
Zakład Badań nad Alkoholizmem i Toksykomaniami
ul. Sobieskiego 9, 02-957 Warszawa
tel. +48 (22) 45 82 629, e-mail: sierosla@ipin.edu.pl